

KRÍZA BURŽOÁZNEHO VEDOMIA A METODOLÓGIA VIED

Základným predpokladom účinného boja s buržoáznou ideológiou v jej súčasnej podobe je znalosť základných tendencií jej vývinu a mnohotvárných foriem jej prejavu. Už víťazstvo VOSR „ukázalo celému svetu cestu k socializmu a dokázalo buržoázii, že sa blíži koniec jej triumfovania“. (1, s. 35) Úspechy socializmu, fakt jeho šesťdesiatročnej existencie prinútili buržoázných ideológov hlbšie sa zamyslieť nad platnosťou ich základných dogiem.

Za posledných desať-pätnásť rokov došlo k výraznému novému krízovému obratu vo vývine buržoázneho vedomia. Jeho podstatou je strata dogmatických ilúzií o večnosti a racionalite kapitalizmu, ilúzií, podľa ktorých je socializmus iba náhodným vybočením zo spoločnosti civilizovaných národov. V šesťdesiatych rokoch prichádza buržoázna ideológia s „novou“ koncepciou „transformujúceho sa“ kapitalizmu, podľa ktorej súčasný kapitalizmus už nie je, resp. prestáva byť oným starým, „nečistým“, vykorisťovateľským kapitalizmom. Vznikajú rozličné teórie založené na technologickom determinizme, ako sú koncepcie industriálnej spoločnosti, konvergenencie dvoch sústav, deproletarizácie, dezideologizácie spoločenských vzťahov, stavania mostov medzi Západom a Východom atď. Spolu s tým sa mení aj taktika buržoáznej ideológie voči marxizmu. Ak sa predtým alebo ignoroval, alebo odmietal ako vzor nevedeckosti, tak sa teraz „chváli“ ako prvá vedecká kritika klasického kapitalizmu, pravda, ako kritika dnes už zastaraná, ako „metóda na odvolanie“. Táto zmena v taktike buržoáznej ideológie sa odráža aj v súčasných premenách oportunistu a revizionizmu, ktorý vystupuje s heslami „humánneho“, „demokratického“ socializmu, socializmu „s ľudskou tvárou“. Vlna revizionizmu daného typu zasiahla v šesťdesiatych rokoch aj Československo.

V sedemdesiatych rokoch vstupuje kríza buržoázneho vedomia do ďalšej etapy. Dochádza k určitej korekcii buržoáznej teórie industriálnej spoločnosti. Hľadisko „totálnej konvergenencie“ kapitalizmu a socializmu sa podrobuje kritike a nahrádza sa tézou o pohltení socializmu transformujúcim sa kapitalizmom. Do módy sa dostávajú rozličné kon-

cepcie postindustriálnej, superindustriálnej, technotronickej atď. spoločnosti, prechod ku ktorým sa označuje za akúsi „superrevolúciu“. Namiesto koncepcie dezideologizácie nastupuje ostrý kurz reideologizácie, demagogicky rozvirujúci boj za tzv. ľudské práva a rozdúchavajúci nacionalizmus v najrozličnejších podobách. Po tejto ceste sleduje buržoáznu ideológiu aj oportunizmus a revizionizmus. Koncepcia „humánneho“, „demokratického“ socializmu sa doplňuje tézami o „národnom“ komunizme a tzv. eurokomunizme a vyúsťuje do popierania proletárskej revolúcie a diktatúry proletariátu, popierania všeobecných zákonov socializmu, hlásania plurality modelov socializmu, polycentrizmu resp. antihegemonizmu. V tejto otázke sa zblížujú hľadiská pravého aj „ľavého“ oportunizmu. Možno očakávať, že kurz reideologizácie, ktorý nastúpila buržoázna ideológia v sedemdesiatych rokoch, bude pretrvávajúť aj v rokoch osemdesiatych.

Nie je našou úlohou systematicky analyzovať krízu buržoázneho vedomia, ktorá je odrazom narastajúcej všeobecnej krízy kapitalizmu. Nie je možné preskúmať ani všetky prejavy krízy buržoázneho vedomia v rámci súčasného filozofického, sociologického atď. myslenia.

Zamerajme sa preto na tomto pozadí len na stručnú charakteristiku niektorých základných tendencií vo vývine súčasných buržoázných koncepcií vedy. Ideologické momenty nevystupujú v súčasných koncepciách vedy vždy ostro do popredia, ale sú často sprostredkované a ich odhalenie vyžaduje uskutočniť hlbokú analýzu najmä filozofických predpokladov týchto koncepcií. Dôležitým momentom pri analýze mnohých buržoázných koncepcií vedy je aj to, že sa vytvárali pod vplyvom dynamického rozvoja vedy, ktorý spôsobil, že mnohé, najmä pozitivistické koncepcie vedy sa stali neudržateľnými a naliehavou úlohou sa stalo ich nahradenie takými koncepciami, ktoré majú adekvátnejšie odrážať súčasné pohyby vo vede. Avšak filozoficko-teoretické predpoklady, na ktorých sú súčasné buržoázne koncepcie vedy budované, neumožňujú adekvátne zobrazit reálne procesy prebiehajúce v súčasnej vede a vo vývine vedeckého myslenia. Pre buržoázných autorov je čoraz ťažšie spájať záujem vedy so svojím buržoáznym vedomím. V ich tvorbe sa uplatňuje na jednej strane tendencia odtrhnúť vedy od ideológie a na druhej strane redukcia prvkov vedeckého poznania na čistú buržoáznu ideológiu (pozri napr. K. Popperovu kritiku historicizmu). Objektívne smerovanie metodológie súčasnej vedy, „ktorá skoncovala s pozitivizmom a smeruje cez Kanta k Heglovi a Marxovi“ [2, s. 204], sa v buržoázných koncepciách vedy uplatňuje v čoraz subjektivistickjších ideologických formách.

Pre súčasné buržoázne koncepcie vedy je typické rozvíjanie tzv. postpozitivistických filozoficko-metodologických koncepcií. Podrobujú sa ostrej kritike základné postuláty novopozitistickej filozofie a metodológie vied (princíp verifikácie, empirického redukcionizmu, odtrhovanie analytického a syntetického poznania, Popperov-Hempelov ex-

planačný model a i.). Pozornosť sa sústreďuje na problematiku vývinu vedy, ktorá sa v buržoázných koncepciách vedy vinou pozitivismu zanedbala (pokusy o reinterpretáciu Bohrovho princípu korešpondencie vedeckých teórií, problematika lokálnych a globálnych revolúcií vo vede, explanačné modely založené na stupňovitej konkretizácii idealizovaného zákona a pod.). Novopozitivismus absolutizoval formálno-logickú analýzu jazyka vedy a vyháňal dialektiku z vedy a logiky. Tá sa v rámci buržoáznej filozofie (najmä filozofie života, novoheglovstva, existencializmu a frankfurtskej školy) konštituovala v podobe negatívnej, paradoxnej, iracionálnej, tragickej, antitetickej atď. „dialektiky“. Preto buržoázni autori nie sú schopní vystihnúť vývin vedy ako logický (dialektický) proces. Celá buržoázna epistemológia sa pohybuje v zajatí dichotómie psychologizmu a logicizmu: tam, kde chápe poznanie ako proces, chápe ho iba psychologicky, tam, kde skúma výsledok tohto procesu, chápe ho iba formálno-logicky. Vlastná logika vývinu vedy jej uniká (pozri koncepcie vývinu vedy u P. K. Feyerabenda, T. Kuhna a I. Lakatosa — tzv. historický smer v metodológii vied). Neschopnosť pochopiť logiku (dialektiku) ľudskej poznávacej činnosti sa prejavuje v neschopnosti pochopiť špecifikum vedeckej pravdy: novopozitivismus redukoval vedeckú pravdu na tzv. faktúálnu pravdu a empirickú potvrditeľnosť, K. R. Popper na akýsi regulatívny princíp, T. Kuhn na pravdu bežného vedomia. Súčasná buržoázna filozofia a metodológia vied nie je schopná riešiť otázku vzťahu empirického a teoretického. Aj keď v poslednom čase zdôrazňuje ich vzájomnú súvislosť, nepozná skutočný základ ich jednoty — ľudskú materiálnu predmetnú činnosť, prax. Tam, kde si začína uvedomovať význam praxe, stavia ju proti hmote, práci a poznaniu (existencializmus, frankfurtská škola). Pre súčasné buržoázne koncepcie je typické vyostrovanie tradičných antinómií buržoáznej filozofie vedy a zároveň pokusy vyhnúť sa im. Ide najmä o antinómie indukcionizmu a dedukcionizmu, abstraktného historizmu a štrukturalizmu, filozofického a metodologického naturalizmu a antinaturalizmu, metodologického individualizmu a holizmu, kumulativizmu a antikumulativizmu, fatalizmu a voluntarizmu.

Buržoázna filozofia a metodológia humanitných vied si najmä po druhej svetovej vojne začala uvedomovať, že jej teoretické myslenie uviazlo vo všeobecnej kríze. Prichádza k záveru, že striktná dichotómia tzv. teoretických a historických vied, nomotetizmu a idiografizmu „v súčasnosti viac neplatí“ (H. Mommsen). Rozpor medzi stratenými „dejmi spomienok“ a „dejmi ako vedou“ sa jej však nedarí prekonať a podľa niektorých autorov sa ani prekonať nedá (T. Schieder). Do módy prichádzajú „syntetické“ a „sociologizujúce“ tendencie, zdôrazňujúce potrebu teórie v historickom bádani (Annales, Theory of History, H. Mommsen, T. Schieder a i.). Usilovne sa hľadá alternatíva proti materialistickému chápaniu dejín. Nádeje sa vkladajú do štruktúrnej analýzy, sociologických, kvantitatívnych a rozličných prírodovedných

metód, ktoré sa absolutizujú. Výsledkom je často popieranie histórie ako vedy (odmietanie existencie historických zákonov). Proti metóde vedeckej explanácie sa stavia metóda „porozumenia“, proti vedeckému zákonu typologický „inštrument“. Proti materialistickému chápaniu dejín sa vymýšľajú najrozličnejšie pseudomaterialistické koncepcie, „v ktorých sa historický vývin redukuje buď len na zmenu technológie spoločenskej výroby alebo na evolúciu predmetov materiálnej kultúry, na „históriu vecí“, prípadne aj na apriórnu znakovú štruktúru jazykového spredmetnenia duchovnej kultúry. [3, s. 482] Iné východiská buržoázna filozofia spoločenských vied vidí v návrate k pluralistickým koncepciam, ktoré sa spravidla vydávajú za prekonanie „jednostrannosti“, ale sú fakticky eklektickým pospájaním empirickej generalizácie s rozličnými metódami porozumenia zmyslu, inštrumentálnou typológiou M. Webera atď. Kríza teórie, neschopnosť buržoáznej filozofie vypracovať celostnú teóriu spoločenského vývoja je, pravda, podmienená nielen poznávacími, teoreticko-metodologickými predpokladmi, ale vyrastá z triednej obmedzenosti bádateľov. Pod rúškom pseudomaterialistických predstáv sa skrýva staré idealistické chápanie dejín ako neopakovateľných udalostí, ktoré možno hodnotiť iba z pozícií abstraktných ideálov (buržoáznych ideálov, vydávaných za všeľudské hodnoty a ideály).

V oblasti kritickej analýzy súčasných buržoáznych koncepcií vedy dosiahla marxistická filozofia a metodológia vied celý rad pozitívnych výsledkov. V rámci kritickej analýzy týchto koncepcií marxistická filozofia a metodológia vedy pozitívne hodnotí tie tendencie v rámci vývinu týchto koncepcií, ktoré smerujú k materializmu; nepopierajú sa skutočnosti, že v rámci niektorých koncepcií vedy (napr. tzv. historického smeru) boli nastolené mnohé závažné a reálne problémy.

Kritika súčasných buržoáznych koncepcií vedy nie je samoučelná. Je úzko spätá s pozitívnym rozpracovaním marxistickej koncepcie metodológie prírodných a spoločenských vied. V budovaní celostnej, syntetickej marxistickej metodológie vied ako meniaceho a vyvíjajúceho sa systému pojmov, kategórií, metód a zásad, ktorý živo reaguje na zmeny vo vývine vedeckého poznania a spoločenskej praxe, sa dosiahli v posledných rokoch významné úspechy. Do riešenia týchto úloh sa snažia prispieť svojim podielom aj pracovníci v rámci spoločenských pracovísk u nás.

V júni 1978 sa v Bratislave uskutočnila priebežná oponentúra hlavnej úlohy Štátneho plánu základného výskumu VIII-6-4. Využívame možnosť informovať čitateľov o niektorých úlohách a výsledkoch dosiahnutých pri plnení tohto plánu v rokoch 1976—1978.

Koordinátorom hlavnej úlohy je prof. PhDr. V. Filkorn, DrSc., z Ka-

tedry logiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti prebieha riešenie úloh v rámci tohto plánu už druhé päťročné obdobie, ktoré bude zavŕšené záverečným hodnotením v roku 1980.

Sama hlavná úloha štátneho plánu výskumu sa člení na štyri čiastkové úlohy: 1. kritický rozbor súčasných nemarxistických teórií a metodologických koncepcií vedy; 2. dialektika ako logika a teória poznania; 3. metodológia spoločenských vied a 4. neklasické logiky a aplikácie logiky v metodológii.

Jedným z hlavných cieľov Štátneho plánu výskumu VIII-6-4 *Marxistická metodológia vedy; kritika buržoázných teórií vedy* je koncentrovať a koordinovať spoločné úsilie vedeckých pracovníkov z rozličných spoločenskovedných pracovísk na riešenie úloh, ktorých základné obsahové zameranie je dané čiastkovými úlohami v rámci tejto úlohy. Nevyhnutnosť koordinovaného spoločného úsilia pri riešení výskumných úloh je daná na jednej strane cieľmi, ktoré pred spoločenskovedných pracovníkov vytýčil XV. zjazd KSČ na základe analýzy potrieb vyplývajúcich z výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti a na druhej strane neustále vzrastajúcim dynamickým rozvojom samej vedy, zložitou problémov, ktoré pred vedu stavia spoločenská prax.

Za doterajšie obdobie plnenia štátneho plánu výskumu sa dosiahlo mnoho dôležitých a pozitívnych výsledkov. Úloha rástla kvalitatívne i kvantitatívne. Postupne sa rozširoval riešiteľský kolektív o nových pracovníkov, spresňovali sa úlohy a postupne sa vytvárali predpoklady pre vytýčenie kvalitatívne nových úloh a ich riešenie. V rámci kolektívu popri skúsených vedeckých pracovníkoch pracuje mnoho mladých, perspektívnych vedeckých pracovníkov, čo pokladáme za veľmi pozitívny jav.

V rámci záverov priebežného oponentského pokračovania sa konštatovalo, že hlavná úloha VIII-6-4 sa úspešne plní. Zdôraznilo sa, že jednou z predností práce koordinovanej prof. PhDr. V. Filkornom, DrSc., je úsilie o spájanie dobrej znalosti matematickej logiky s teóriou materialistickej dialektiky, čo je jedným z progresívnych a perspektívnych smerov v súčasnej marxistickej filozofii a všeobecnej metodológii vied.

Na podklade výsledkov, ktoré sa dosiahli v minulej päťročnici pri rozpracovaní kategórie zákona z pozícií marxistického historizmu, boli systematicky rozpracované základné myšlienkové postupy marxistickej dialektiky: logická metóda (postup od abstraktného ku konkrétnemu), historická metóda a metóda prakticky duchovnej činnosti. Na danej báze bola podaná kritika rozličných buržoázných metodologických koncepcií. Získané výsledky boli aplikované v niektorých špeciálnych vedách. Pristúpilo sa k systematickému výkladu dialektiky ako teórie poznania a k rozpracovaniu kategoriálneho systému materialistickej dialektiky.

Spracovala sa analýza niektorých tendencií v súčasnej tzv. postpozitivistickej filozofii a metodológii vied. Ďalej sa podrobne preskú-

mali najmä spory okolo tzv. idealizačnej koncepcie metodológie vedy a jej aplikácií v oblasti spoločenských vied. Naznačili sa možnosti prekonania danej koncepcie v marxistickej metodológii spoločenských vied.

Po analýze indukcionistických koncepcií vedy, ktorá sa uskutočnila v minulej päťročnici, sa rozobrali základné princípy dedukcionizmu. Kritická analýza indukcionizmu a dedukcionizmu smeruje k formovaniu marxistickej koncepcie vedy, v ktorej jedno aj druhé nachádza svoje zásadné prekonanie. Podal sa tiež systematický kritický rozbor dialektiky vedy v podaní francúzskeho neoracionalizmu.

Zaujímavé výsledky sa dosiahli pri riešení niektorých problémov neklasických logík (viachodnotových a tzv. epistemických logík) a ich istých aplikácií.

Ďalej sa v rámci záverov oponentského pokračovania konštatovalo, že dosiahnuté výsledky pri plnení hlavnej úlohy sú významným prínosom k rozpracovaniu marxistickej metodológie vied a kritike buržoáznych koncepcií vedy a prijali sa odporúčania na pokračovanie v jej plnení. V budúcnosti sa treba zamerať najmä na: dokončenie knižného spracovania teórie poznania, rozpracovanie kategoriálneho systému materialistickej dialektiky, knižné spracovanie výsledkov kritickej analýzy buržoáznych koncepcií vedy, koncipovanie úvodu do metodológie spoločenských vied a napokon ďalšie rozpracovanie problémov neklasických logík a ich interpretácií. Predpokladá sa, že najlepšie výsledky plnenia výskumných úloh budú publikované.

O plnení hlavnej úlohy VIII-6-4 budeme čitateľov pravidelne informovať. Očakávame, že daná informácia bude podnetom pre nadviazanie spolupráce s pracoviskami, ktoré riešia príbuzné problémy. Predpokladáme, že v nasledujúcich rokoch sa výrazne prehĺbi spolupráca na riešení daných úloh s pracoviskami u nás i v zahraničí, najmä so ZSSR a ďalšími socialistickými krajinami.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Spisy 28. Bratislava 1954.
2. Praktika i poznaniye. Moskva 1973.
3. ŽUKOV, J. M.: Některé problémy metodológie historie. In: Společenské vědy v ZSSR. 1977, č. 6.